

Ελένη Ασημάκου
Αρχαιολόγος, ΕΦΑΑΝΑΤ
Όλγα Κακαβογιάννη
Επίτιμη Έφορος Αρχαιοτήτων

Από τα νεκροταφεία του αρχαίου δήμου Σουνίου

Στη μνήμη του Γιώργου Δεσπίνη
που δίδαξε Αρχαιολογία και Ήθος.

I. Ελένη Ασημάκου.

Ο ΑΡΧΑΙΟΣ ΔΗΜΟΣ του Σουνίου, όπως διαμορφώθηκε στους κλασικούς χρόνους, φαίνεται ότι καταλάμβανε το μεγαλύτερο τμήμα της χερσονήσου της Λαυρεωτικής, το νοτιοανατολικό, εκτεινόμενος από την άκρα μέχρι τον κόλπο του σημερινού Λαυρίου και τα βουνά της Καμάρizas (Άγιος Κων/νος) προς βορρά, τη Συντερίνα, το Μετόχι και την κοιλάδα των Λεγραινών προς δυτικά¹ (Εικ. 1 - Χάρτης). Παρόλα αυτά ο δήμος των Σουνιέων δεν είχε πολλούς δημότες αφού έστειλε 4 βουλευτές στη βουλή του 4ου αι. π.Χ.²

Το κέντρο του δήμου αρχικά δημιουργήθηκε στην περιοχή της άκρας, όπου υπάρχουν τα πανάρχαια και σημαντικά ιερά του Ποσειδώνος και της Αθηνάς³. Με την ανάπτυξη τον 5ο και 4ο αι. π.Χ. της μεταλλευτικής και μεταλλουργικής δραστηριότητας, νέα οικιστικά κέντρα του δήμου δημιουργήθηκαν πλησιέστερα προς τους χώρους των μεταλλευτικών και μεταλλουργικών εργασιών, στην ενδοχώρα, στο Άνω Σούνιο, την Αγριλέζα και την Σούριζα και στην παράλια περιοχή, στο Λιμάνι Πασά, όπου ιδρύθηκαν και μεγάλες Αγορές⁴.

1. Περί των ορίων του δήμου βλ. Κακαβογιάννης 1977, 190. Goette, 2000, 12. Οικονομάκου 2004, 27.

2. Traill 1975, Table, IV.

3. Goette 2000, 18 κ.εξ. Οικονομάκου 2004, 42 κ.εξ.

4. Κακαβογιάννης 1977, 206. Οικονομάκου 1979.

Παράλληλα με τη μεταλλευτική και μεταλλουργική δραστηριότητα συνεχίστηκε η εκμετάλλευση των εύφορων εκτάσεων του δήμου. Έτσι διαμορφώθηκαν και άλλοι πυρήνες κατοίκησης σε διάφορες θέσεις⁵. Πλησίον των θέσεων κατοίκησης δημιουργήθηκαν και τα νεκροταφεία, μικρότερα (μάλλον οικογενειακά), ή μεγαλύτερα δημοτικά⁶.

I. Ένα δημοτικό νεκροταφείο του δήμου του Σουνίου (Άγιος Πέτρος-Πλάκες Σουνίου)

Ένα δημοτικό νεκροταφείο του αρχαίου δήμου έχει εντοπιστεί δυτικά των Ιερών του Ποσειδώνος και της Αθηνάς Σουνιάδος, στη θέση Άγιος Πέτρος – Πλάκες Σουνίου (Εικ. 2). Εκτεινόταν σε όλη την παράκτια περιοχή από το σημερινό εκκλησάκι του Αγίου Πέτρου έως το ξενοδοχειακό συγκρότημα με την επωνυμία Cape Sounio. Από την περιοχή αυτή διερχόταν κλάδος της Αστικής οδού που συνέδεε την άκρα με την Αθήνη και την Ανάφλυστο, καθώς και με τους δήμους του εσωτερικού της Λαυρεωτικής, την Βήσσα, τους Φρεαρρίους, την Αμφιτροπή και την Αιγιλία και πέραν αυτών με το Άστυ⁷.

Οι αρχαιότερες ταφές στην περιοχή Άγιος Πέτρος – Πλάκες Σουνίου αποκαλύφθηκαν στο ανατολικό της τμήμα (Εικ. 2). Πρόκειται κατά πρώτο λόγο για μία ΥΓ πυρά που βρέθηκε στην παραλία πλησίον του ναού του Αγίου Πέτρου⁸. Λίγο δυτικότερα εντοπίστηκαν και άλλες πυρές⁹ (Εικ. 2). Από τις περισσότερες σώζονταν τα τετράπλευρα ορύγματα τους στο φυσικό έδαφος και ελάχιστα υπολείμματα της καύσης του νεκρού. Σε κάποιες περιπτώσεις περιείχαν λίγα όστρακα αγγείων και σε ελάχιστα παραδείγματα τα κτερίσματα των νεκρών που τις χρονολογούν από τα τέλη 8ου αι. π.Χ. έως τους κλασικούς χρόνους¹⁰.

5. Κακαβογιάννης 1977 211 κ.εξ. Goette, 2000, 78-90.

6. Συνολική καταγραφή βλ. Goette, 2000, 57-60, 108-112. Οικονομάκου, 2004, 126 κ.εξ.

7. Goette 2000, πίν. 61/εικ. 121. Κακαβογιάννη 2009α, 211.

8. Η πυρά ανασκάφηκε το 2005 από τη Μ. Οικονομάκου. Περιείχε λίγα όστρακα, καθώς και κομμάτια πωμάτων αγγείων της ΥΓ Ι περιόδου (760-735 π.Χ.) – Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου, ΜΛ 2423, 2424, 2425. Για παράλληλα βλ. Agora VIII, αρ. 266, G12:17. Kerameikos V1, αρ. 362, τάφος 58.

9. Το 1970, το 1973, το 1975, το 1987, το 1997 και το 2012. Τα ευρήματα από τις πυρές φυλάσσονται στο σύνολό τους στο Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου.

10. Μία από τις πυρές, χρονολογούμενη στο β' μισό του 5ου αι. π.Χ περιείχε μόνο ληκύθους (δύο με ερυθρόμορφες παραστάσεις, μια αρυβαλοειδή με τρέχοντα μαϊάνδρο, και τρεις μελαμβαφείς). Για παράλληλα βλ. παρακ. σημ. 24, 25 και 27.

Στην περιοχή δυτικά του ναού του Αγίου Πέτρου¹¹ (Εικ. 2) ανασκάφηκαν επίσης ταφές σε πήθους χρονολογούμενες στο τέλος του 8ου και στον 7ο αι. π.Χ.¹² (Εικ. 3α). Οι πήθοι ήταν τοποθετημένοι οριζόντια στο έδαφος, σε κάποιες περιπτώσεις στερεώνονταν ή καλύπτονταν με λίθους και κλείνονταν στο στόμιό τους με λίθινες πλάκες¹³. Κάποιοι εξ αυτών φέρουν εμπέστη γεωμετρική διακόσμηση¹⁴. Οι ταφές στο εσωτερικό τους ήταν στην πλειονότητά τους κτερισμένες, κυρίως με αγγεία (σκύφους, κύπελλα, οinoχοΐσκες, αρύβαλλους και πυξίδες)¹⁵.

Ανάλογη των ταφών σε πήθους είναι και μία ταφή σε αμφορέα του τέλους του 8ου – αρχών του 7ου αι. π.Χ από την περιοχή, κτερισμένη με 11 αγγεία¹⁶ (Εικ. 3β). Από την ίδια θέση προέρχονται και αρχαϊκές ταφές ακτέριστες σε χύτρες¹⁷, καθώς και ταφές των κλασικών χρόνων σε αμφορείς, εκ των οποίων η μία ήταν κτερισμένη¹⁸ (Εικ. 4). Στο ανατολικό τμήμα του νεκροταφείου βρέθηκαν ταφές των κλασικών χρόνων και σε λακκοειδείς, καθώς και σε κιβωτιόσχημους τάφους¹⁹ (Εικ. 2, Εικ. 5).

11. Συγκεκριμένα νότια και βόρεια της ιδιοκτησίας Μουτούση-Μελά και ανατολικά της ταβέρνας ιδιοκτησίας Βουρλάκου με την επωνυμία «Άρτεμη», όπου σήμερα η ιδιοκτησία Περόνε.

12. Τέσσερις το 1975 από τον Π. Θέμελη (ΑΔ 1975 Β1, σ. 38), τρεις το 1987 από τον Ευ. Κακαβογιάννη (Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου, αρ. ευρ. ΜΛ 2429, ΜΛ 2430, ΜΛ 87). Εντός του πήθου ΜΛ 2429 ήταν τοποθετημένα επτά αγγεία (Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου, αρ. ευρ. ΜΛ 455-ΜΛ 461).

13. Θέμελης 1975, πίν. 30 δ-ε.

14. Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου, αρ. ευρ. ΜΛ 2429, ΜΛ 2430. Για παράλληλα πήθων με ανάλογη διακόσμηση βλ. Kerameikos VI, αρ. 1234, τάφος 66. Agora VIII, αρ. 220, 608, 609.

15. Σε μία από τις ταφές το σύνολο των κτερισμάτων ήταν κορινθιακά αγγεία (Θέμελης 1975, σ. 38, Πίθος III).

16. Βρέθηκε το 1997 από τη Μ. Οικονομάκου. Ο αμφορέας και τα κτερίσματα φυλάσσονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου με αρ. ευρ. ΜΛ 2438 ο αμφορέας και ΜΛ 883-ΜΛ893 τα κτερίσματα. Για παράλληλά τους βλ. Kerameikos VI 2, αρ. ευρ. 96, αρ. κατ. 42, πίν. 31. Kerameikos VI αρ. 5498, πίν. 132. Young 1942, 30 (10.2), εικ. 9. 32 (11.2Α, 6), εικ. 13. 35 (25.2, 4Β), εικ. 15. 42 (32.6), εικ. 26. 38 (48.5, 7), εικ. 19. 28 (56.3, 7), εικ. 5.

17. Ανασκάφηκαν το 1987 από τον Ευ. Κακαβογιάννη (Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου - ΜΛ 2427, ΜΛ 2428) και το 1997 από τη Μ. Οικονομάκου (ΜΛ 2439). Για παράλληλα βλ. Agora XII, αρ. 1923, 1924, πίν. 93. Σε μία περίπτωση, η χύτρα περιείχε την τέφρα του νεκρού.

18. Ανασκάφηκαν το 1978 και το 1987 από τον Ευ. Κακαβογιάννη και φυλάσσονται με τα συνευρήματά τους στο Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου. Για παράλληλα του αμφορέα που βρέθηκε το 1987 (ΜΛ 2426) βλ. Kerameikos VII, 2, αρ. 166 (SA 57). Η ταφή στον αμφορέα του 1978 ήταν κτερισμένη με μία όληνη (ΜΛ 2290) και μία φιάλη (ΜΛ 546) που την χρονολογούν στον 5ο αι. π.Χ. (Για παράλληλα βλ. Agora XII, αρ. 265 και 778 αντίστοιχα). Σημειώνεται ότι το 1970, κατά την αναζήτηση θησαυρού στην περιοχή, είχαν περισυλλεγεί τμήματα εμπορικών αμφορέων που πιθανόν είχαν χρησιμοποιηθεί ως ταφικά αγγεία.

19. Οι ταφές αποκαλύφθηκαν σε τρεις διαφορετικές χρονικές περιόδους (1973, 1981 και 1987) και τα ευρήματά τους φυλάσσονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου. Σε έναν από τους τάφους που βρέθηκαν το 1973, χρονολογούμενο στο β' μισό του 5ου αι. π.Χ., τα αγγεία που είχαν προσφερθεί

Σημειώνεται ότι κάποιες εκ των προαναφερθέντων ταφών, οι οποίες μάλιστα δεν είναι απαραίτητα του ίδιου τύπου ή της ίδιας εποχής, σχημάτιζαν συστάδες. Για μία μάλιστα εξ αυτών των συστάδων που ανασκάφηκε από τον Ε. Κακαβογιάννη, δυτικά του χειμάρρου που διατρέχει την περιοχή ΒΔ-Δ του Αγίου Πέτρου και περιλαμβάνει τέσσερις εγχυτρισμούς (δύο αρχαϊκούς, σε πίθο και χύτρα και δύο κλασικούς σε οξυπύθμενους αμφορείς²⁰) καθώς και δύο πυρές διατυπώνεται από τον ανασκαφέα η άποψη ότι μπορεί να καλυπτόταν από τύμβο. Στην άποψη αυτή οδηγεί το εξάρμα το οποίο σχηματίζεται στη θέση που καταλαμβάνουν οι τάφοι της συστάδας, καθώς και αποσπασματικά σωζόμενα λιθόκτιστα τοιχεία στην περίμετρο αυτής. Από την επίστεψη τάφου ή τύμβου προέρχεται η αρχαϊκή στήλη με επίγραμμα (Εικ. 6) που βρέθηκε πλησίον μιας άλλης συστάδας τάφων στην περιοχή, ανάλογης της παραπάνω²¹.

Στο δυτικό τμήμα της περιοχής, όσοι από τους τάφους που ανασκάφηκαν μπορούν να χρονολογηθούν ανήκουν στους κλασικούς χρόνους (Εικ. 2, Εικ. 7). Κάποιοι εξ αυτών εντάσσονταν σε ταφικούς περιβόλους. Το 1972-3 ερευνήθηκαν από τον Ευάγγελο Κακαβογιάννη τρεις ταφικοί περιβόλοι και εντοπίστηκαν τμήματα τουλάχιστον άλλων έξι ανατολικά και νότιά τους.

Ο βορειότερος από τους περιβόλους (Περιβόλος Ι), ευρισκόμενος στον άξονα Δ-Α, είναι τετράπλευρος, με λιθόκτιστους τοίχους (Εικ. 2, 7) και περιέκλειε συλημένο κεραμοσκεπή τάφο. Στον χώρο βόρεια και βορειοδυτικά του Περιβόλου Ι βρέθηκαν οκτώ ταφές, οι τέσσερις συλημένες.

Η πρωιμότερη κτερισμένη ταφή (βορειοδυτικά) ήταν μία πυρά με λιθόκτιστο περιχέλιωμα που περιείχε πληθώρα αγγείων χρονολογούμενων στο 475-425 π.Χ.²² Συγκεκριμένα περιείχε δεκαεπτά ληκύθους, κάποιες από το Εργαστήριο του Ζω-

στον νεκρό είχαν τοποθετηθεί πάνω στον τάφο (γύρω από την κάλυψή του) και όχι μέσα σε αυτόν. Πρόκειται για ληκύθους μελαμβαφείς, μελανόμορφες με διονυσιακές και μυθολογικές σκηνές ή διακοσμημένες με ανθήματα και κισσόφυλλα που παραπέμπουν στο Εργαστήριο του Ζωγράφου της Μέγαιρας (Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου, αρ. ευρ. ΜΛ 608, ΜΛ 616). Για τις μελανόγραφες και μελαμβαφείς ληκύθους βλ. παρακ. σημ. 23, 24. Για αυτές που φέρουν μελανόμορφες μυθολογικές και διονυσιακές παραστάσεις πρβλ. Beazley 1956, 539, αρ. 12 και 551. 554.

Ο λακκοειδής τάφος που βρέθηκε το 1987 είναι από τους υστερότερους που έχουν βρεθεί στην περιοχή, καθώς χρονολογείται από τα κτερίσματά του (μυροδοχεία - Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου αρ. ευρ. ΜΛ 2465, ΜΛ 2466, ΜΛ 2467, ΜΛ 2468) στον ύστερο 4ο - πρώιμο 3ο αι. π.Χ. Για παράλληλα βλ. Corinth XIII τάφος 491, αρ. 10, 11 και τάφος 496 αρ. 16. Στον τάφο βρέθηκε και ένα κάτοππο.

20. Βλ. παραπ. σημ. 12, πίθος με αρ. ευρ. ΜΛ 87, σημ. 17, χύτρα με αρ. ευρ. ΜΛ 2427 και σημ. 18, αμφορέας με αρ. ευρ. ΜΛ 2426.

21. Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου, αρ. ευρ. ΜΛ 86. Οικονομάκου, 2004, σελ. 164, Κατάλογος ευρημάτων αρ. 63 .

22. Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου αρ. ευρ. ΜΛ 502-518.

γράφου της Μέγαιρας²³, μερικές μελαμβαφείς²⁴ ή διακοσμημένες με μαϊάνδρο²⁵, άλλες με μελανόμορφες²⁶ και ερυθρόμορφες παραστάσεις²⁷ και δύο λευκού βάθους (Εικ. 8), εκ των οποίων η μία (ΜΛ510) μπορεί να αποδοθεί στον Ζωγράφο του Sabouroff²⁸.

Οι υπόλοιποι κτερισμένοι τάφοι, ένας κιβωτιόσχημος- κεραμοσκεπής (Εικ. 9) και 2 λακκοειδείς, χρονολογούνται στον ύστερο 4ο αι. π.Χ.²⁹ Αξιοσημείωτο είναι ότι τον νεκρό του ενός λακκοειδούς τάφου συνόδευε μία αιχμή βέλους που μαρτυρά τον τρόπο θανάτου του. Επίσης στους δύο από τους συλημένους τάφους που ήταν κτιστοί είχαν χρησιμοποιηθεί θραύσματα κλασικών επιτυμβίων μνημείων. Από την περιοχή του περιβόλου περισυλλέγησαν θραύσματα ενεπίγραφου επιστηλίου με αετωματική επίστεψη, παραστάδων και ανθεμωτής επίστεψης, καθώς και μέλος γυμνής μορφής³⁰ προερχόμενα από επιτάφιας στήλης που προφανώς είχαν τοποθετηθεί στον περίβολο.

23. Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου αρ. ευρ. ΜΛ 504, ΜΛ 505, ΜΛ 506, ΜΛ 507, ΜΛ 508, ΜΛ 515: φέρουν κλαδί κισσού – ΜΛ 513, ΜΛ 514, ΜΛ 517: φέρουν όρθια ανθέμια. Πρβλ Kurz 1975, 151,σημ. 11, 152-3, πίν. 69,2,5. 71d. Μυλωνάς 1975, πίν. 240α, Β17-56. Corinth XIII, πίν. 55.7.

24. Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου αρ. ευρ. ΜΛ 511. Πρβλ. Agora XII 314, αρ. 1114, πίν.. 38. 153, πίν. 38. 1119. Kerameikos IX, 178, αρ. Ε442, πίν. 90. Γωλογιώργη 1993-4, 258-260, πίν. 39α-γ.

25. Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου αρ. ευρ. ΜΛ 516, ΜΛ 512, 518. Πρβλ. Agora XII, αρ. 1123, 1124, 1126. Corinth XIII, 253, πίν. 58.6: 363. Μυλωνάς 1975, 170, πίν. 272-274.

26. Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου, αρ. ευρ. ΜΛ 509: φέρει μελανόμορφη παράσταση με άρμα Πρβλ. Kerameikos IX, 41, 122, αρ. 134, 2. Για παραστάσεις με άρματα βλ. Μανακίδου 1974.

27. Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου, αρ. ευρ. ΜΛ 502: φέρει ερυθρόμορφη παράσταση με άνδρα που σπένδει. Πρβλ. CVA Zurich (1), III, 1, αρ. 2509, πίν. 24, 11-12. Γενικά για ερυθρόμορφες αρυβαλλοειδείς ληκύθους βλ. Agora XXX, 47-8. Για ερυθρόμορφες παραστάσεις με άνδρες ή γυναίκες δίπλα σε θωμό και γενικά σκηνές θυσίας βλ. Boardman 1985, 253. Boardman 1995, 238.

28. Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου, αρ. ευρ. ΜΛ 503, ΜΛ 510. Η μία λήκυθος (ΜΛ 503) φέρει απεικόνιση Νίκης: Για παράλληλα με ιπτάμενες Νίκες σε ληκύθους βλ. Corinth XIII, 232-3, αρ. 306,4, πίν. 26 . Πρβλ. και Καβαδίας 2000, 102-3, πίν. 115, αρ. 164. Γενικά για τη Νίκη LIMC VI 1,7. Nike 850-904 [Goulaki-Voutira]. Για τη λήκυθο ΜΛ 510 που φέρει ταφική σκηνή πρβλ. Καβαδίας 2000, αρ. 196, πίν. 134.

29. Όλα τα ευρήματα φυλάσσονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου. Από τον κιβωτιόσχημο προέρχονται τα έχοντα αρ. ευρ. ΜΛ 521-523, 525. Για το ΜΛ 521 (μικρή κύτρα ή αρυτήρας) πρβλ, Agora XII, 372, αρ.1939-1940, πίν. 10. Agora XXIX, 387, αρ. 1479, πίν. 111. Kerameikos XIV 126, αρ. 159:19-27, πίν. 54.5 και 55.1. Για το ΜΛ 523 (αλατοδοχείο) πρβλ Agora XII, αρ. 949, πίν. 34. Agora XXIX, 167, αρ. 1075-8, πίν. 79, εικ. 65. Για το ΜΛ 525 (λοπάδιο με πώμα) πρβλ. Agora XII, 227-8, 373, αρ. 1965, πίν. 95. Agora XXIX, αρ. 1483, πίν. 112. Για το ΜΛ 522 (λυχνάρι) βλ. Agora IV, 76, αρ. 323, πίν. 38.

Οι λακκοειδείς τάφοι ήταν κτερισμένοι με μυροδοχεία (ΜΛ 479, ΜΛ 2464) πρβλ. Young 1951, 129, αρ. 13, πίν. 54, page 14. Στον ένα εκ των δύο τάφων υπήρχε και μελαμβαφής πυξίδα (ΜΛ 478) πρβλ. Agora XXIX, 167, εικ. 77, αρ. 1247-8, πίν. 93.

30. Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου αρ. ευρ. ΜΛ 599, 603, 604, 606, 607.

Νότια του περιβόλου I και παράλληλα με αυτόν αποκαλύφθηκε ο περίβολος II (Εικ. 2, 7), μήκους περί τα 11,00 μ., κατασκευασμένος από μάρμαρο Αγριλέζας. Μεταξύ των περιβόλων I και II (Εικ. 7) βρέθηκε τμήμα (σχεδόν το ήμισυ) επιτάφιας ήλης με καθιστή γυναικεία μορφή σε έξεργο ανάγλυφο³¹ (Εικ. 10) η οποία προφανώς ήταν στημένη σε έναν από τους δύο περιβόλους.

Από τον περίβολο II προέρχονται πιθανότατα η ενεπίγραφη επιτάφια στήλη που τμήμα της βρέθηκε νοτιοδυτικά του³², καθώς και οι στήλες και η λήκυθος που τμήματά τους περισυλλέγησαν βόρεια και ανατολικά του³³.

Με τον ταφικό περίβολο II συνδέονται ένας κιβωτιόσχημος τάφος του α΄ μισού του 5ου αι. π.Χ και δύο πυρές κτερισμένες με ληκύθια του β΄ μισού του 5ου αι. π.Χ που αποκαλύφθηκαν νότια του³⁴. Ο κιβωτιόσχημος τάφος είναι ο μοναδικός από τους ανασκαμμένους στον οποίο βρέθηκαν ειδώλια, ένα ανδρικής μορφής πάνω από αυτόν μαζί με ληκύθους³⁵ και δύο γυναικεία μέσα στον τάφο³⁶, που συνηπάρχαν επίσης με ληκύθους³⁷ και ένα αγγείο καλωπισμού (αλατοδοχείο)³⁸ (Εικ. 11), καθώς και με εφηλίδες και ήλους, τα οποία προέρχονταν από τη νεκρική κλίνη.

Ανάλογος σε μέγεθος και κατασκευαστικά με τον περίβολο II είναι ο περίβολος III (Εικ. 2) που η μία του πλευρά, η ανατολική, στον άξονα Β-Ν αποκαλύφθηκε νότια του περιβόλου II. Στην περιοχή ανατολικά του περιβόλου III ανασκάφηκε ένας συλλημένος κιβωτιόσχημος τάφος και δυτικά του μία πυρά του 5ου αι. Ανατολικά και νοτιοανατολικά των περιβόλων II και III εντοπίστηκαν μικρότεροι ταφικοί περίβολοι με διάσπαρτα τμήματα επιτάφιαων μνημείων³⁹.

31. Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνας ΒΕ1498. Για τον τύπο της στήλης βλ. Καλτσάς 2001, 163-4, αρ. 726, εικ. 321.

32. Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου αρ. ευρ. ΜΛ 602α, ΜΛ 602β.

33. Φυλάσσονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου.

34. Τα κτερίσματα των τάφων φυλάσσονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου. Τα ληκύθια της μιας πυράς είναι μελανόγραφα λευκού εδάφους πρβλ. *Kerameikos* XII, 295, 3, πίν. 41 και 301,1, πίν. 66. Της δεύτερης είναι αρυβαλλοειδές ληκύθιο με ανθέμιο πρβλ. *Agora* XII, αρ. 1125.

35. Οι λήκυθοι χρονολογούνται στον 5ο αι. π.Χ. Η μία (ΜΛ 474) με μελανόμορφη παράσταση τεθρίππου βλ. παραπ. σημ. 26. Η δεύτερη (ΜΛ 475) αρυβαλλοειδής με εξηρημένη ζώνη με σιγμοειδή κοσμήματα βλ. παραπ. σημ. 25 και η τρίτη (ΜΛ 476) αρυβαλλοειδής με ερυθρόμορφη παράσταση σφίγγας πρβλ. *CVA Sweden* 3, 100, πίν. 35, 9-10.

36. Πρόκειται για ένα όρθιας μορφής που θρηνεί (ΜΛ 472) και ένα καθιστής του τύπου της πεπλοφόρου (ΜΛ 471) πρβλ. Κόκκου-Βυριδί 1999, 13-4. *Kerameikos* XV, 13-4, 18-20, αρ. 45-9, πίν. 13-4.

37. Οι δύο λήκυθοι (ΜΛ 469, 470) μελαμβαφείς βλ. παραπ. σημ. 24, η τρίτη (ΜΛ468) ανθεμοτή βλ. Kurz 1975, 150 κ.εξ.

38. ΜΛ 473 : πρβλ. *Agora* XII, αρ. 928, πίν. 34.

39. Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου αρ. ευρ. ΜΛ 304,306 α-δ, ΜΛ 318, ΜΛ 320, ΜΛ 598, ΜΛ 600, 601.

Με αυτούς ίσως συνδέονται μία δευτερογενής καύση σε λέβητα του 4ου αι. π.Χ.⁴⁰ και μία ακτέριστη πυρά που ανασκάφηκαν ανατολικά και νοτιοανατολικά αντίστοιχα του ταφικού περιβόλου III.

Σημειώνεται ότι σε όλη την έκταση που εκτείνονται οι ταφικοί περιβόλοι υπήρχαν διάσπαρτα εκκαμινεύματα και απορρίμματα από τα τοιχώματα καμίνων τήξεως αργυρούχου μολύβδου. Στην ερευνημένη περιοχή του νεκροταφείου ελάχιστα είναι τα ευρήματα των ελληνοιστικών χρόνων. Συγκεκριμένα πρόκειται για την επιτάφια στήλη που βρέθηκε στην περιοχή το 1965 και χρονολογείται στον 3ο-2ο αι. π.Χ.⁴¹ και μία σύγχρονή της που είχε χρησιμοποιηθεί για την κάλυψη μεταγενέστερου τάφου Ν-ΝΔ της εκκλησίας του Αγ. Πέτρου (Εικ. 12). Υπενθυμίζουμε επίσης τους τάφους βόρεια του Περιβόλου I στο δυτικό τμήμα του νεκροταφείου, στην κατασκευή των οποίων είχαν χρησιμοποιηθεί θραύσματα υστεροκλασικών επιθυμβίων στηλών.

Από τα παραπάνω φαίνεται ότι το νεκροταφείο στην περιοχή Πλάκες – Άγιος Πέτρος χρησιμοποιούνταν τουλάχιστον από τους ύστερους γεωμετρικούς χρόνους, οπότε γενικά στην Αττική παρατηρείται μια μετακίνηση προς τις ακτές και τις πεδιάδες⁴², κατά τον 7ο αι. π.Χ., καθώς και τον 5ο και 4ο αι. π.Χ. Οι έστω και ελάχιστες ενδείξεις στην περιοχή από τους ελληνοιστικούς χρόνους δεν αποκλείουν τη χρήση του νεκροταφείου και σε αυτή την εποχή στα τμήματά του που δεν έχουν ακόμα ερευνηθεί.

Βάσει των στοιχείων που διαθέτουμε, πάντως, συμπεραίνεται μία σταδιακή επέκταση του νεκροταφείου κατά την αρχαιότητα από τα ανατολικά (δυτικά νότια της εκκλησίας του Αγίου Πέτρου, όπου εντοπίστηκαν οι πρωιμότερες ταφές), προς τα δυτικά, την περιοχή δηλαδή νότια του Cape Sounio, όπου έχουν βρεθεί οι περισσότερες κλασικές ταφές (5ου και 4ου αι. π.Χ.), καθώς και οι ταφικοί περιβόλοι. Το νεκροταφείο του Σουνίου παρουσιάζει αναλογίες τόσο ως προς τους τύπους τάφων, όσο και ως προς τα κτερίσματα και τα επιτάφια μνημεία με το μεγάλο νεκροταφείο του άστεως στον Κεραμεικό.

Κατά τους υστερογεωμετρικούς και αρχαϊκούς χρόνους συνηθίζονται οι εγχυτρισμοί (για ενήλικες και παιδιά) και οι καύσεις. Ως κτερίσματα συναντώνται εκτός από αττικά αγγεία και κορινθιακά, που είναι αγαπημένα αυτή την εποχή⁴³ και

40. Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου αρ. ευρ. ΜΛ 562 (λέβης) και ΜΛ 519 (μελαμβαφές ληκύθιο ως κτέρισμα). Τον νεκρό συνόδευε και μία σπλεγγίδα, αποσπασματικά σωζόμενη που φυλάσσεται επίσης στο Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου. Για το ΜΛ 562 πρβλ. Agora XII, αρ. 86, πίν. 4. Για το ΜΛ 519 πρβλ. Agora XII, αρ. 1137, πίν. 38.

41. Δαβάρας 1965, 123 ι), πίν. 97γ.

42. Kurz-Boardman 1994, 65.

43. Knigge 1990, 24.

διαδεδομένα σε όλη την Αττική. Δεν αποκλείεται την εποχή αυτή να δημιουργήθηκαν και κάποιοι τύμβοι, όπως συνηθιζόταν αυτή την εποχή στην Αττική⁴⁴, που αποτέλεσαν θύματα των καταστροφών κατά την αρχαιότητα ή των νεότερων επεμβάσεων στην περιοχή.

Κατά τον 5ο αι. π.Χ. στο νεκροταφείο του Σουνίου παρατηρούνται εγχυτρισμοί, ταφές σε κιβωπιόσχημους τάφους και καύσεις (από το 475-450 π.Χ. και εξής), με κτερίσματα αγγεία, ως επί το πλείστον ληκύθους, κάποιες από τις οποίες είναι έργα σημαντικών εργαστηρίων και ζωγράφων της Αθήνας (π.χ. του Ζωγράφου της Μέγαιρας – Beldam Painter, του Ζωγράφου του Sabourof).

Τον 4ο αι. π.Χ. τα λίγα δείγματα τάφων που έχουμε είναι κυρίως λακκοειδείς και κεραμοσκεπείς. Από αυτή, όμως, την εποχή προέρχεται η πλειοψηφία των επιταφίων μνημείων που βρέθηκαν σε θραυσματική κατάσταση στην περιοχή των ταφικών περιβόλων. Οι ταφικοί περιβόλοι, μεσαίου και μικρού μάλλον μεγέθους, βάσει των υπολογισμών του J. Begermann⁴⁵, δεν θα πρέπει να είχαν μεγάλο κόστος κατασκευής. Σε αυτό φαίνεται να συνηγορούν και τα ταφικά μνημεία, με κάποια βέβαια επιφύλαξη λόγω της πολύ αποσπασματικής τους διατήρησης. Πρέπει λοιπόν να ανήκαν σε μία μέση οικονομικά τάξη Σουνιέων.

Η κατάργηση των πολυτελών ταφών το 317/307 π.Χ. από τον Δημήτριο Φαληρέα⁴⁶ επηρέασε προφανώς και το νεκροταφείο του Σουνίου.

Από τα κατάλοιπα του νεκροταφείου μαρτυρείται η ύπαρξη μίας κοινότητας που ζούσε και ευημερούσε στην περιοχή του από τους υστερογεωμετρικούς-πρώιμους αρχαίους χρόνους (τέλη 8ου-αρχές 7ου) έως τουλάχιστον τους υστεροκλασικούς χρόνους (τέλος 4ου αι. π.Χ.). Η οικονομική δραστηριότητα των ανθρώπων αυτών δεν είναι εύκολο να διαπιστωθεί από τους τάφους τους. Πιθανώς να σχετιζόταν με τη λειτουργία των παρακείμενων μεγάλων ιερών της Άκρας ή με το εμπόριο (κοντά στη θάλασσα και στη θέση που τοποθετείται η πρώτη αγορά του δήμου των Σουνιέων – στο σημερινό ξενοδοχείο Αιγαίου⁴⁷).

Τον 3ο αι. π.Χ. όταν η περιοχή έγινε θέατρο συγκρούσεων και το νησί του Πατρόκλου, απέναντι από το ακρωτήριο του Σουνίου, οχυρώθηκε, στην προσπάθεια των Αθηναίων να ξεφύγουν από τον Μακεδονικό έλεγχο⁴⁸, είναι πολύ πιθανόν να πλήττεται η ζωή στην περιοχή. Το 229 π.Χ. η Αθήνα καταλαμβάνεται από τους Μακεδόνες και χάνει εντελώς την πολιτική της ανεξαρτησία⁴⁹, ενώ σταδιακά τα

44. Kurz-Boardman 1994, 75.

45. Begermann 1997, 133-6.

46. Stupperich 1977, 135 κ.εξ.

47. Kakavogianni, Anetakis 2012, 195, σημ. 45-6.

48. Τατάκη 1994, 22.

49. Τατάκη 1994, 23.

ιερά του Σουνίου παρακμάζουν. Ίσως το ίδιο να συνέβη και στην κοινότητα των ανθρώπων που θάβονταν στο νεκροταφείο της παρακείμενης ακτής.

Στα τέλη της ρωμαϊκής εποχής φαίνεται ότι στον χώρο του κλασικού νεκροταφείου συσσωρεύονται εκκαμινεύματα και απορρίμματα από τα τοιχώματα καμίνων τήξεως αργυρούχου μολύβδου μεταφερμένα από παλαιότερα εργαστήρια καμίνων της Λαυρεωτικής που τα ανακαμίνευαν οι κάτοικοι του μικρού οικισμού ο οποίος αναπτύχθηκε πέραν της Λεωφόρου Σουνίου, βόρεια του κλασικού νεκροταφείου.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Agora IV: R.H. Howland, *The Athenian Agora IV*. “Greek Lamps and their Survivals”, Princeton 1958.

Agora VIII: E. Brann, *The Athenian Agora VIII*. “Late Geometric and Protoattic Pottery. Mid 8th to Late 7th Century B.C.”, Princeton 1961.

Agora XII: B.A. Sparkes, *The Athenian Agora XII*. “Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C.”, Princeton 1970.

Agora XXIX: S.I. Rotroff, *The Athenian Agora XXIX*. “Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material”, Princeton 1997.

Agora XXX: M.B. Moore, *The Athenian Agora XXX*. “Attic Red-Figured and Whiteground Pottery”, Princeton 1997.

Beazley 1956: J.D. Beazley, *Attic Black-Figure Vase-Painters*, Oxford 1956.

Bergemann 1997: J. Bergemann, *Demos und Thanatos*, Untersuchungen zum Wertsystem der Polis im Spiegel der attischen Grabreliefs des 4. Jahrhunderts v.Chr. und zur Funktion der gleichzeitigen Grabbauten. Munich 1997.

Boardman 1985: J. Boardman, *Αθηναϊκά ερυθρόμορφα αγγεία*, αρχαϊκή περίοδος (ελλ. μτφρ.), Αθήνα 1985.

Boardman 1995: J. Boardman, *Αθηναϊκά ερυθρόμορφα αγγεία*, κλασική περίοδος (ελλ. μτφρ.), Αθήνα 1995.

Corinth XIII: C.W. Blegen, H.Palmer, R.S. Young, *Corinth XIII*, “The North Cemetery”, Princeton 1964.

CVA: Corpus Vasorum Antiquorum.

Δαβάρας 1965: Κ. Δαβάρας, Σούνιον, *ΑΔ* 20 (1965), Χρονικά, 123

Goette 2000: H.R. Goette, «Ο αξιόλογος δῆμος Σούνιον». *Landeskundliche Studien in Südost Attika*. Intern. Archdol. 59. Rahden-Westf., Marie Leidorf GmbH

Θέμελης 1975: Π. Θέμελης, «Πλάκες Σουνίου, Περιοχή Αγίου Πέτρου», *ΑΔ* 30 (1975) Χρονικά Β1, σ. 38.

Κακαβογιάννη 2009α: Ό. Κακαβογιάννη «Η πορεία της (αστικής) οδού προς την Λαυρεωτική και το Σούνιο». Στο Μ. Κορρές, *Απτικής Οδοί. Αρχαίοι δρόμοι της Απτικής*, Αθήνα, 2009.

Kakavogianni, Anetakis 2012: O. Kakavogianni & M. Anetakis, «Les agoras commerciales de dèmes antiques de la Misogie et de la région du Laurion » In V. Chankowski et P. Karvonis : *Tout vendre, tout acheter. Structures et équipements des march 1980, 105és antiques. Actes du colloque d' Athènes 16-19 juin 2009*, Bordeaux-Athènes 2012. Ausonius, *Scripta Varia* 42, 185-199.

Κακαβογιάννης 1977: Ευ. Κακαβογιάννης, «Σουνιακά, Λαυρεωτικά», *ΑΔ* 32 (1977), Μελέτες, 182-217.

Καλτσάς 2001: Ν. Καλτσάς, *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Τα γλυπτά*. Αθήνα 2001.

Kerameikos VI: K. Kübler, Kerameikos VI. “Die Nekropolen des 10. bis 8. Jhs v.Chr”, Berlin 1959.

Kerameikos VI : K. Kübler, Kerameikos VI 2. “Die Nekropolen des späten 8. bis früchten 6. Jhs v.Chr”. 1. Die korinthische Keramik. Berlin 1959. 2. Die attische Keramik. Berlin 1970.

Kerameikos VII: K. Kübler, Kerameikos VII. “Die Nekropolen der Mitte des 6. bis Ende des 5. Jhs v. Chr”, Berlin 1976.

Kerameikos XV: B. Schlörb-Vierneisel, Kerameikos XV. “Die figürlichen Terrakotten I. Spätmykenisch bis spätellenistisch”. München 1997.

Kurz 1975: D.C. Kurz, *Athenian White Lekythoi. Patterns and Painters*, Oxford 1975.

Kurz – Boardman 1994: D.C. Kurz & J. Boardman, *Έθιμα ταφής στον αρχαίο Ελληνικό κόσμο* (ελλ. μτφρ), Αθήνα 1994.

Knigge 1990: U. Knigge, *Ο Κεραμεικός της Αθήνας. Ιστορία, Μνημεία, Ανασκαφές*, Αθήνα 1990.

Καββαδίας 2000: Γ. Καββαδίας, *Ο ζωγράφος του Sabouroff*, Αθήνα 2000.

Κόκκου-Βυριδής 1999: Κ. Κόκκου-Βυριδής, *Πρώιμες πυρές θυσιών στο Τελεστήριο της Ελευσίνας*. Αθήνα 1999.

LIMC: *Mythologiae Lexikon Iconographicum Classicae* .

Μανακίδου 1994: Ε. Μανακίδου, *Παραστάσεις με άρματα (8ος – 5ος αι.π.Χ.)*. Παρατηρήσεις στην εικονογραφία τους. Θεσ/νικη 1994.

Μυλωνάς 1975: Γ.Ε. Μυλωνάς, *Το Δυτικόν νεκροταφείον της Ελευσίνας*, Α-Γ, 1975

Οικονομάκου 1979: Μ. Σαλλιώρα-Οικονομάκου, «Αρχαία αγορά στο λιμάνι Πασά Λαυρίου», *ΑΔ* 34 (1979), Μελέτες, 161-173

Οικονομάκου 2004: Μ. Σαλλιώρα-Οικονομάκου, *Ο αρχαίος Δήμος του Σουνίου*: Ιστορική και τοπογραφική επισκόπηση, Κορωπί 2004.

Πωλογιώργη 1993-4: Μ. Πωλογιώργη, «Λήκυθοι του Αρχαιολογικού Μουσείου Πειραιώς», *Αρχαιογνωσία* 8 (1993-4), 257-276.

Stupperich 1977: R. Stupperich, *Staatsbegräbnis und Privatgrabmal im Klassischen Athen*, 1977.

Τατάκη 1994: Σούνιο. *Το Ιερό του Ποσειδώνος*, Αθήνα 1994.

Traill 1975: J. Traill, *Political Organization of Attica, a Study of the Demes, Trittyes and Phylai and their representation in the Athenian council*. *Hesperia Supplement XIV*.

Young 1942: R.S. Young, "Graves from the Phaleron Cemetery", *AJA* 46 (1942), 23-57.

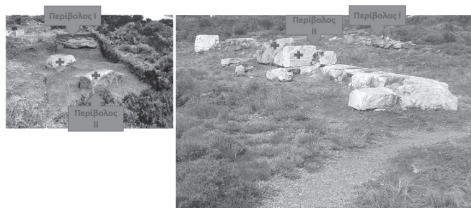
Young 1951: R.S. Young, "Sepulture Intra Urbem", *Hesperia* XX (1951), 67-134.

Εικ. 1. Χάρτης.

Νεκροταφεία στην περιοχή του αρχαίου δήμου του Σουνίου.

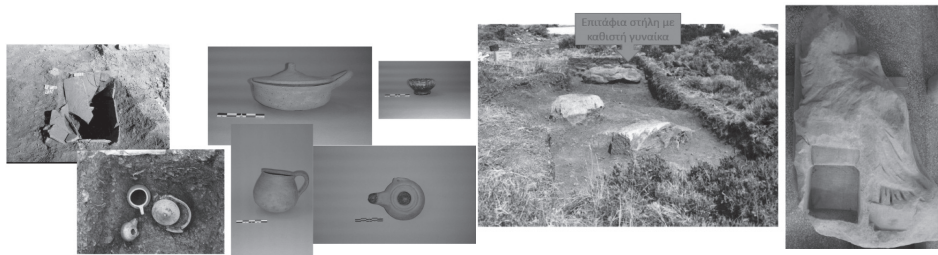
1. Θέση του δημοτικού νεκροταφείου του Σουνίου.
2. Βασιλοπούλα. θέση του ταφικού περιβόλου του Τιμησίου.
3. Αγριλέζα. Θέση ανεύρεσης της στήλης.
4. Κατασκηνώσεις. Θέση ανεύρεσης του μαρμάρινου ανδρικού κορμού.
5. «Λατομείο Νικολάου». Θέση περισυλλογής της μαρμάρινης ληκύθου

Εικ. 7. Ταφικοί περιβόλι Ι και ΙΙ

Εικ. 8. Αγγεία από την πυρά του 5ου αι. π.Χ. βορειοδυτικά του περιβόλου Ι

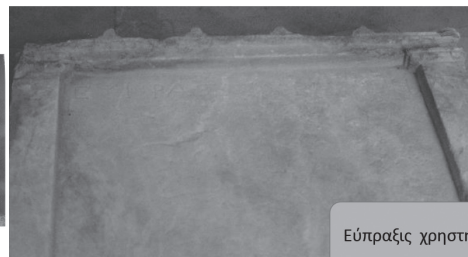

Εικ. 9. Κιβωτιόσχημος κεραμοσκεπής τάφος βορειοδυτικά του ταφικού περιβόλου Ι

Μεταξύ των ταφικών περιβόλων Ι και ΙΙ: Επιτάφια στήλη με καθιστή γυναίκα (BE 1498)

Τάφοι νότια του ταφικού περιβόλου ΙΙ

Ελληνιστική στήλη του 3^{ου}-2^{ου} αι. π.Χ. (ΜΛ 1280)